

Uwe Wittstock

Veljača 1933.

Zima književnosti

Knjiga je objavljena uz potporu Grada Zagreba.

Uwe Wittstock

Veljača 1933.

ZIMA KNJIŽEVNOSTI

S NJEMAČKOG PREVELA

Gordana-Dana Grozdanić

GYMNASIUM

Zagreb, studeni 2025.

*U spomen na
Gertu Wittstock
(1930. – 2020.)
koja je u veljači '33. imala dvije godine.*

Biblioteka Lesesucht

Naslov izvornika

Uwe Wittstock

Februar 33

Der Winter der Literatur

Copyright © Verlag C.H.Beck GmbH & Co. KG, München 2021
All rights reserved

© Za hrvatsko izdanje

Gymnasium d.o.o., Zagreb, 2025.

Sadržaj

Korak u ponor * Mjesec kad je sve odlučeno	9
Posljednji ples Republike * subota, 28. siječnja	13
Zavladao je pakao * ponedjeljak, 30. siječnja	33
Sjekirom po vratima * utorak, 31. siječnja	58
Škart tuđinske krvi * četvrtak, 2. veljače	65
Zašiveni jezik * petak, 3. veljače	68
Ne znam što da radim * subota, 4. veljače	75
Pokop na kiši * nedjelja, 5. veljače	81
Rutinska sjednica * ponedjeljak, 6. veljače	86
Mrske, sitne, nasilne duše * petak, 10. veljače	96
SS za pisce * nedjelja, 12. veljače	104
Muškarci u crnom * ponedjeljak, 13. veljače	111
Grozница i bijeg * utorak, 14. veljače	114
Zalupi vratima * srijeda, 15. veljače	120
Mala učiteljica * četvrtak, 16. veljače	137
Odlazim. Ostajem. * petak, 17. veljače	141
Nema blaga u srebrnom jezeru * subota, 18. veljače	150
Čemu još pisati? * nedjelja, 19. veljače	155

Posegnite u džepove! * ponedjeljak, 20. veljače	164
Prilično dobra varka * utorak, 21. veljače.	176
Preživjeti sljedećih nekoliko tjedana * srijeda, 22. veljače . . .	180
Ministar u gostima * petak, 24. veljače	185
Građanskoratni sud i policijska zaštita * subota, 25. veljače .	191
Preporuke za putovanja * ponedjeljak, 27. veljače	197
Stigla je diktatura * utorak, 28. veljače	218
Odsječen od svijeta * srijeda, 1. ožujka	229
Lažna majka * petak, 3. ožujka	235
Ne otvarajte! * subota, 4. ožujka	238
Glasanje * nedjelja, 5. ožujka.	241
Samoća u emigraciji * ponedjeljak, 6. ožujka	246
Hrabrost, strah i vatra * utorak, 7. ožujka.	251
Rastanak za rastankom * srijeda, 8. ožujka	257
Neočekivani napadi * petak, 10. ožujka	259
Posljednji dani * subota, 11. ožujka	268
Odlasci * ponedjeljak, 13. ožujka	271
Pogled na ovaj pakao * srijeda, 15. ožujka	280
Što je bilo poslije * 33 biografske skice.	288
 Pogovor	 297
Riječ zahvale	301
Korištena literatura	303

Kazalo imena.	311
Izvori fotografija	317
O prevoditeljici	319

Korak u ponor

Mjesec kad je sve odlučeno

Ovo nisu junačke priče. Ovo su priče o ljudima koji su se zatekli u iznimno opasnim okolnostima. Mnogi od njih opasnost isprva nisu prepoznali, podcjenjivali su je, presporo reagirali; ukratko: pravili su greške. U današnje vrijeme svatko tko zaviri u povijesne knjige rekao bi da su bili lude jer nisu shvaćali što im Hitler priprema. No takav je način razmišljanja nehistorijski. Ako rečenica „Hitlerovi zločini su nezamislivi” ima imalo smisla, onda to vrijedi u prvom redu za njegove suvremenike. Nisu si mogli predočiti za što su sposobni on i njegovi sljedbenici – u najboljem su slučaju mogli naslutiti. Slom civilizacije je, čini se, po svojoj naravi nezamisliv.

Događaji su se nizali vrtoglavom brzinom. Tek četiri tjedna i dva dana dijele Hitlerov uspon na vlast i *Izvanrednu uredbu o zaštiti naroda i države*, kojom su ukinuta sva bitna građanska prava. Za samo mjesec dana pravna je država ustuknula pred beskrupuloznom strahovladom. Masovno ubijanje počelo je tek poslije. No u veljači 1933. odlučeno je tko će biti na meti: tko će strepiti za život i biti primoran na bijeg, a tko će stupiti na scenu i u zavjetrini zločinaca izgraditi karijeru. Nikada prije nije toliki broj pisaca i umjetnika u tako kratkom vremenu napustio svoju zemlju. Ovo je priča i o tom prvom valu izbjeglica, do sredine ožujka.

Povjesničari raznih boja iz raznih su perspektiva opisali političke okolnosti koje su pripremile tlo za Hitlerov dolazak na vlast. Svim je analizama zajedničko nekoliko čimbenika:

rastući utjecaj ekstremnih stranaka stvorio je podjele u zemlji; uzavrela propaganda produbila je razdor i onemogućila kompromise; politički centar bio je neodlučan i slab; politički teror slijeva i zdesna nalikovao je građanskom ratu; antisemitizam se sve više širio; vladala je bijeda prouzrokovana svjetskom privrednom krizom; nacionalistički režimi bili su u usponu diljem Europe.

Danas je, nasreću, drukčije. Ali ne nedostaje sličnosti: rastuće podjele u društvu, stalna ozlojeđenost na internetu koja produbljuje razlike, nesposobnost umjerenih građanskih stranaka da stanu ukraj ekstremizmu; sve učestalije terorističke akcije zdesna i ponekad slijeva; širenje antisemitizma; rizici kojima je izložena svjetska privreda zbog financijske krize i pandemije COVID-a; jačanje nacionalističkih režima u mnogim zemljama. Stoga je možda pravi trenutak prisjetiti se što se dogodi s demokracijom nakon fatalne političke pogreške.

U veljači 1933. nisu se samo pisci i umjetnici našli u opasnosti. Drugima je možda bilo i gore. Prva žrtva nacista, iste noći kad je Hitler prisegnuo na mjesto kancelara, bio je pruski policijski pozornik Josef Zauritz, prema pisanju *Vossische Zeitung* vjerni republikanac i sindikalist. Ovdje će biti riječi i o njegovu ubojstvu. No znamo neusporedivo više detalja iz osobnog života pisaca i umjetnika te veljače 1933. nego o drugim građanima. Raspolažemo zbirkama njihovih dnevnika i pisama, njihove bilješke pohranjene su u arhivima, njihovi su memoari tiskani, a biografi su ih sve proučavali s detektivskim žarom.

Njihova iskustva primjer su kako je bilo onima koji su pokušali braniti pravnu državu i demokraciju. Pokazuju kako je teško pojmiti u kojem se trenutku obični život pretvara u borbu za opstanak i kada povijesni trenutak zahtijeva donošenje egzistencijalnih odluka.

Sve o čemu će ovdje biti riječ potkrijepljeno je povijesnim dokumentima. Ovo je izvještaj koji se temelji na činjenicama; poneka interpretacijska sloboda tu je samo da pruži kontekst historijskim i biografskim podacima. Mozaička struktura sama po sebi znači da je nemoguće obuhvatiti sve što se događalo u životu pisaca i umjetnika. Thomas Mann, Else Lasker-Schüler, Bertolt Brecht, Alfred Döblin, Ricarda Huch, George Grosz, Heinrich Mann, Mascha Kaléko, Gabriele Tergit, Gottfried Benn, Klaus i Erika Mann, Harry Graf Kessler, Carl von Ossietzky, Carl Zuckmayer ili Akademija umjetnosti u Berlinu – svi su oni tek primjeri. Za sveobuhvatnu panoramu bilo bi potrebno više od jedne knjige.

Nemalo karijera čiji su počeci bili puni nade nije se oporavilo nakon veljače 1933. Mnoštvo pisaca i spisateljica zanijemjelo je i iščezlo skoro bez traga. Bila je to golema životna prekretnica za sve.

Posljednji ples Republike

subota, 28. siječnja

U Berlinu već tjednima vlada studen. Kratko poslije Silvestrova nastupio je oštar mraz; čak su i najveća jezera, Wannsee i Müggelsee, nestala pod neprobojnim ledenim prekrivačem, a nedavno je pao i snijeg. Carl Zuckmayer stoji pred ogledalom u svom stanu u mansardi nedaleko od gradskog parka Schöneberg. Na sebi ima frak, namješta bijelu leptir-mašnu na košulji. Neprijatna mu je pomisao da u večernjem odijelu izlazi iz kuće.

Zuckmayer nije ljubitelj velikih zabava, uglavnom se dosađuje i, čim se ukaže pogodna prilika, zbriše s prijateljima u najbližu krčmu. Ali Novinarski bal najznačajniji je društveni događaj berlinske zimske sezone, revija bogataša, moćnika i ljepotica. Bio bi velik propust da se ne pojavi, bal mu je važan za reputaciju tražene mlade zvijezde njemačke književnosti.

Predobro se sjeća bijede iz ranih godina spisateljske karijere, a da bi propustio prilike takve vrste. Kad je bio bez prebijene pare, radio je kao „dobavljač” gostiju i nakon policijskog sata po ulicama lovio pustolovne posjetitelje Berlina i sprovodio ih u ilegalne tingl-tangl-barove skrivene po stražnjim dvorištima. Barske djevojke, nerijetko napola gole, nisu bile naročito čedne kad su bile posrijedi želje gostiju. Jedne se noći čak iskušao na Tauentzienu kao diler s nekoliko vrećica kokaina u džepu. To nije dugo potrajalo, bilo mu je preopasno, iako je zapravo robustan mladić i inače nije strašljive naravi.

S komadom *Der fröhliche Weinberg* [Veseli vinograd] sve se promijenilo. Nakon četiri prilično patetične i posve promašene

drame, okušao se s prvom komedijom: njemačka *screwball comedy* o kćeri vinara, nestrpljivoj udavači iz rajnsko-hesenske provincije, Zuckmayerova zavičaja. Milje vinogradara i trgovaca vinom bio mu je poznat do u najmanju pojedinost. Uspjelo mu je napisati neku vrstu pučkog igrokaza, svaka je nijansa bila prikladna, svaka poanta na mjestu. Komedija je ozbiljnim berlinskim pozornicama isprva bila isuviše rustikalna. A kad se naposljetku *Theater am Schiffbauerdamm* odvažio postaviti je pred Božić 1925., naizgled bezazleni, šaljivi komad na opće je iznenađenje pokazao svoje kandže: veći dio publike se trgao od smijeha, a manji od bijesa zbog britkog satiričnog tona kojim je Zuckmayer ismijavao nacionalističko blebetanje zadrutih ratnih veterana i ratobornih studentskih bratovština. I upravo je njihov bijes pomagao da se komedija pročuje i postigne golemi uspjeh: bila je pravi kazališni hit, po prilici najigraniji komad desetljeća, a povrh toga je i adaptirana za filmsko platno.

Sad, sedam godina poslije, berlinska kazališta na repertoaru imaju čak tri Zuckmayerova komada: *Freie Volksbühne* prikazuje *Schinderhannes*, u *Rose-Theateru* igra se senzacionalno uspješni *Der Hauptmann von Köpenick* [*Kapetan iz Köpenicka*], a u *Schillertheateru* *Katharina Knie*. Za produkcijsku kuću Tobis piše scenarij za filmsku bajku, a časopis *Berliner Illustrierte* uskoro će u nastavcima tiskati njegovu pripovijetku *Eine Liebesgeschichte* [*Ljubavna priča*], koja će potom biti objavljena kao knjiga. Sjajno mu ide. Malo je pisaca koji su u svojim tridesetima postigli toliko uspjeha.

S krovne terase vide se svjetla grada, od radijskog tornja sve do kupole na katedrali. Stan u Berlinu Zuckmayerov je drugi domicil; kuću kod Salzburga kupio je od tantijema koje je zaradio od *Veselog vinograda*. Nije naročito prostran: radna soba, dvije male spavaće sobe, dječja soba, kuhinja, kupaona i to je to, ali mu je prirastao srcu, ponajviše zbog pogleda preko

krovova Berlina. Kupio ga je od Otta Firlea, arhitekta i grafičara, koji je dizajnirao letećeg ždrala, zaštitni znak Lufthanse. U međuvremenu je Firle postao omiljeni arhitekt berlinskog visokog građanstva i intelektualne buržoazije; više ne restaurira stanove po mansardama, nego projektira vilu za vilom. Za dvije godine Firle će – o tome Zuckmayer ove večeri, naravno, ništa ne sluti – na poluotoku Darssu, na Baltičkom moru, izgraditi ladanjsku kuću za ministra koji se dočepao novca i moći po imenu Hermann Göring.

Posljednja subota u siječnju rezervirana je za Novinarski bal – to je dugogodišnja berlinska tradicija. Zuckmayerova naklada Ullstein poslala mu je počasne pozivnice, na što se njegova supruga Alice odmah dala u potragu za novom večernjom haljinom. Ove mu je godine majka doputovala u jednotjedni posjet iz Mainza; i ona je večeras obukla novu haljinu, srebrnosivu s čipkanim ukrasima – njegov božićni poklon. Ovo joj je prvi veliki berlinski bal, Zuckmayer osjeća njezino uzbuđenje.

No prvo će otići u dobar restoran. Bit će to duga večer, bolje je ne započeti je prerano i svakako ne na prazan želudac.

*

Klaus Mann je, što se tiče večerašnjeg provoda, povukao loš potez: maskenbal kod izvjesne gospođe Ruben u Westendu, preko mjere normalan i dosadan. Potpuni promašaj.

Prije tri dana je stigao u Berlin i po običaju odsjeo u pensionu *Fasaneneck*. U kabaretu *Katakombe*, kod Wenera Fincka, sreo je Moni, svoju sestru, koja mu je tutnula pozivnicu za maskenbal kod gospođe Ruben. Finckov mu se program činio anemičan, bez poleta, ali je zato na pozornici opet vidio Kadidju, sramežljiviju od dviju sestara Wedekind, draga mu je, smatra je gotovo bivšom šogoricom.

U posljednje vrijeme često odlazi u kabarete, iz profesionalnih razloga: naime, i sam je angažiran u jednom od njih, u *Pfeffermühle*, koji je osnovala njegova sestra Erika u suradnji s Theresom Giehse i Magnusom Henningom. Klaus i Erika pišu kuplete i skečeve, Therese i još dvoje izvođača nastupaju na pozornici, Magnus je zadužen za glazbu. Dobro bi mu došli poticaji za nove tekstove, ali ga se točke u *Katakombe* nisu osobito dojmile, a kad su ga Finckovi glumci krenuli zadirkivati improviziranim šalama i doskočicama, sve mu je to postalo pregluplo i otišao je prije završetka programa.

I posjet maskenbalu kod gospođe Ruben okončao je po kratkom postupku. Umjesto da se dosađuje, odlazi vrlo rano iako zna da je to vrlo nepristojno. Bezvezna večer – pa onda mu je bolje vratiti se u pansion gdje se za večernju razonodu počastio porcijom morfija. I to pozamašnom.

*

U erfurtskom *Reichshallentheateru* danas se održava premijera Brechtova poučnog komada *Mjera*, za koji je glazbu napisao Hanns Eisler. Ali predstavu u izvedbi *Kampfsgemeinschafta der Arbeitersänger* [Borbena udruga radnika pjevača] prekida policija s obrazloženjem da je komad „komunističko-revolucionarni prikaz klasne borbe s ciljem poticanja svjetske revolucije”.

*

Carl Zuckmayer stiže sa suprugom i majkom pred Balsku dvoranu *Zoo*; na prvi pogled sve izgleda isto kao i proteklih godina. Očekuje se više od 5000 gostiju, od toga 1500 počasnih uzvanika poput njega. Ostatak su znatiželjnici, plaćaju masne

sume za ulaznice kako bi se jednu noć miješali s berlinskom prominencijom.

U foajeu se pristigli gosti najprije provlače između dva raskošna automobila, kabrioleta Adler-Triumph i luksuznog DKW-a Meisterklasse, oba uglancana do savršenstva: glavni dobici na tomboli za dobrotvornu blagajnu Berlinske novinarske udruge. Odmah iza ulaza gomila se razilazi, iz dvorana se čuju zvuci tanga, valcera, *boogie-woogieja*. Zuckmayer vodi svoje dvije dame u smjeru valcera. Udovoljeno je svim gastronomskim željama, tu su barovi s klupskim ugođajem, kafići s plišanim stolicama i pivski šankovi ili pak mirnije sporedne dvorane gdje sviraju solo-glazbenici.

Golema, dva kata visoka mramorna dvorana ukrašena je na osobito bogat način, posvuda svježe cvijeće, s ograda više raskošni perzijski ćilimi. Po plesnom podiju ispred pozornice s orkestrom vrte se parovi. Odozgo, s galerije, pruža se pogled na promenade gostiju koja se tiska između loža s obiju strana dvorane i mimo dugačkih redova stolova na sredini.

Najelegantnije dame ove godine nose svijetle boje, to se vidi na prvi pogled. A u *dernier cri* spada, tako se čini, duga večernja haljina s malim dekolteom sprijeda i dubokim izrezom na leđima, sve do struka – i dublje.

Stigavši do lože naklade Ullstein, Zuckmayer se izbavio iz rijeke ljudi. Ovdje ima više zraka, manja je gužva, a konobari njemu i njegovim pratiljama smjesta pronalaze stol, donose im čaše i piće. „Pijte, pijte,” uz pozdrav im govori jedan od direktora naklade, „tko zna kad ćete ponovno piti pjenušac u Ullsteinovoj loži.” I time izgovara ono što više-manje svi čute, ali nitko ne želi priznati.

Kabinet Kurta von Schleichera, koji je tek početkom prosinca postao državni kancelar, danas oko podneva je podnio ostavku. Smiješno kratko službovanje, ni dva mjeseca, od